

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Л.М. Сокол, кандидат економічних наук

Розглянуто алгоритм впровадження принципів сталого розвитку в управління екологічною складовою сільськогосподарського природокористування.

Сталий розвиток, управління природокористуванням, концепція та стратегія сталого розвитку, пріоритети та індикатори сталого розвитку.

Система національного екологічного управління зазнає постійних реформ, наближається до принципів і стандартів європейської інтеграції та ще далека від ідеї сталого розвитку. Сталий розвиток передбачає: збалансоване та раціональне природокористування з відтворенням природних ресурсів, непорушення якості і стану безпеки екосистем, забезпечення здатності до саморегуляції та самовідтворення, ефективність дієвості механізмів регулювання взаємодії суспільства і природи, зміцнення національного екологічного потенціалу. Тому особливої уваги потребують питання концептуальних змін управління екологічною складовою сільськогосподарського природокористування на засадах сталого розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам впровадження принципів сталого розвитку в управління сільськогосподарським природокористуванням, формуванню концептуальних засад організації екологічного менеджменту присвячені праці таких учених, як Г.О. Білявський, В.М. Будзак, І.О. Горленко, Н.В. Гребенюк, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, К.Ф. Каценко, В.О. Лук'янихін, В.В. Підліснюк, Л.Г. Руденко, А.Г. Тихонов, Т.Ю. Туниця, А.М. Третяк, А.М. Хвесик та інших.

Мета дослідження – обґрунтування концептуальної моделі сталого розвитку сільськогосподарського природокористування.

Виклад основного матеріалу. Природні ресурси є складовими сільськогосподарської екосистеми. Для того, щоб земельні та водні ресурси були й надалі постійним джерелом багатства людей, засобами агропромислового виробництва, потрібна концепція сталого сільськогосподарського природокористування. Головна мета такої концепції – досягнення оптимального співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природних ресурсів та задоволенням потреб населення.

Концепція управління – це система ідей, принципів, уявлень, що зумовлюють мету функціонування об'єкта, механізми взаємодії суб'єкта та об'єкта управління.

Як видно з рис. 1, удосконалення стратегічних цілей і корегування напрямів досягнення концептуальних завдань потребує інституціонального за-

безпечення. Нині у багатьох розвинених країнах світу сформовано засади збалансованого розвитку суспільства і створено відповідні органи за прикладом Комісії зі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (ООН), завданням яких є інституційна підтримка процесу (див. таблицю) [5].

Рис. 1. Концептуальна модель впровадження сталого розвитку

Основними завданнями цих інституційних органів є: розроблення стратегій та концепцій сталого розвитку країн, керівництво процесом впровадження відповідних планів за допомогою консультування та контролінгу роботи представників влади; виявлення несталих тенденцій у всіх сферах народного господарства та життєдіяльності суспільства, підготовка та проведення моніторингу; підтримка міжнародних відносин; встановлення робочого зв'язку з громадськістю та виховання екологічної свідомості населення; забезпечення освіти для сталого розвитку; стимулювання наукових та інноваційних розробок.

Міжнародний досвід свідчить про високу ефективність створення і діяльності таких установ, робота яких скерована на конкретні аспекти політики сталого розвитку країн та контроль процесу впровадження концептуальних цілей.

Як зазначає І. О. Заєць, роль загальнонаціонального органу з вироблення стратегії сталого розвитку країни і консолідації зусиль усіх секторів суспільства (держави, бізнесу та громадськості) для її практичного впровадження має виконувати Національна рада (комісія) зі сталого розвитку. Функціонування Національної комісії сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України (1997–2003) та Національної Ради зі сталого розвитку України при Президентові України (2003–2007) суперечили духу рішень

саміту в Ріо-де-Жанейро та подальшим документам ООН, не підготували «національної стратегії сталого розвитку» та в результаті припинили свою діяльність [4].

Огляд діяльності Національних рад із питань сталого розвитку в країнах Європи

Назва урядового органу	Підпорядкування
Естонська комісія зі сталого розвитку	Уряд, прем'єр-міністр
Австрійський форум сталого розвитку	Уряд
Голландська консультативна рада з планування будівництва, природи та довкілля	Уряд
Фінська національна комісія зі сталого розвитку	Уряд, прем'єр-міністр
Німецька рада зі сталого розвитку та Німецька консультативна рада з глобальних змін	Уряд
Португальська національна рада з довкілля та сталого розвитку	Уряд
Національне партнерство зі сталого розвитку Ірландії	Уряд
Федеральна рада зі сталого розвитку Бельгії	Уряд, прем'єр-міністр
Комісія зі сталого розвитку Великобританії	Уряд
Урядова рада зі сталого розвитку Чеської Республіки	Уряд, прем'єр-міністр

Указом Президента України у 2009 р. було створено Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України, існування якої припинилося указом нового Президента України. А у вересні 2009 р. було створено Національну раду зі сталого розвитку України як консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України, що розпочала свою діяльність у жовтні 2010 р. [6]. Рада утворена для сприяння органам виконавчої влади у діяльності, пов'язаний із забезпеченням сталого розвитку національної економіки.

На жаль, структура та функції Ради не відповідають міжнародному стандарту: для кожної галузі і сфери виробництва має бути свій відділ, який і забезпечує планування та реалізацію у досягненні сталого розвитку. Інституція має забезпечувати ефективність своєї роботи утворенням тимчасових робочих та експертних груп, залученням в установленому порядку до участі всіх представників центральних і місцевих органів виконавчої влади та громадських представників, а також проведенням науково-освітніх заходів, таких як конференції, семінари, наради тощо.

Основними завданнями інституційного органу з питань впровадження сталого розвитку та удосконалення механізму управління екологічною складовою сільськогосподарського природокористування мають бути:

- оцінка стану реалізації державної політики щодо створення передумов для сталого розвитку сільського господарства;
- аналіз виконання заходів і стан фінансування науково-практичних робіт;
- підготовка пропозицій, висновків і рекомендацій до проектів нормативно-правових актів;
- розроблення індикативної системи оцінки впровадження сталого розвитку;

- забезпечення міжнародного співробітництва у цій галузі.

Закордонний досвід свідчить, що робота інституційних органів зі сталого розвитку не обмежується функцією консультування. Важливою є наглядова функція та функція розбудови потенціалу уряду з метою контролю роботи вищих органів виконавчої влади. Інституції не вишукують помилки уряду, а спрямовують роботу у правильному напрямі. Саме така робота ґрунтується на тісній людській співпраці.

Використання міжнародного досвіду в роботі Національної ради зі сталого розвитку України та тісна міжнародна співпраця були б надзвичайно корисними при розробленні плану збалансованого розвитку України та окремих її регіонів.

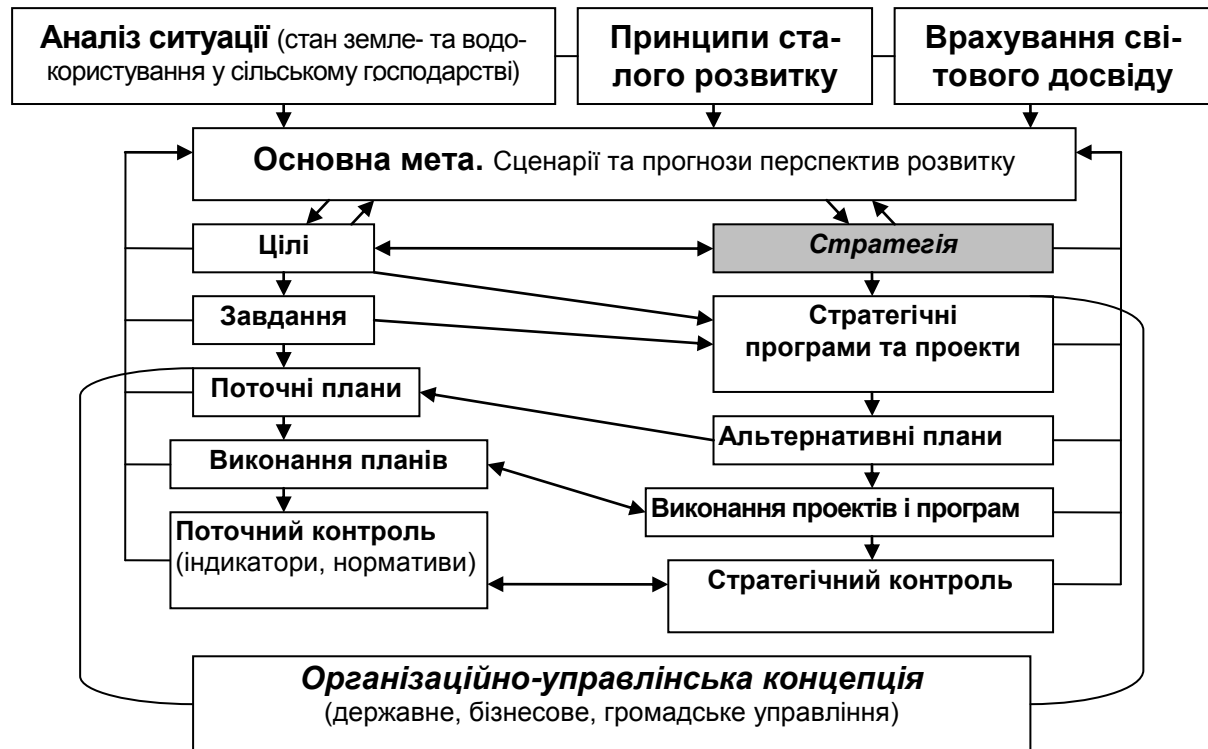
Крім того, інституційне забезпечення сталого розвитку країни має ряд додаткових недоліків: громадська підтримка обмежується деякими громадськими природоохоронними організаціями; політична – частково партійними лозунгами; аналітичні інституції та інформаційні агенції знаходяться у зародковому стані; наукові інститути та освітні установи потребують фінансування; засоби масової інформації та Інтернет-мережа порушують поверхневі теми; господарські об'єкти зосереджені лише на одержанні прибутку.

Як зауважують З.Є. Шершньова та С.В. Оборська, теорія й практика менеджменту створили стратегічне управління, де теорією є концепція стратегічного управління, а практикою – різні варіанти побудови системи стратегічного управління [10, с. 115–116]. Отже, стратегія управління – це процес формування загальних довгострокових цілей та задач на основі обраних пріоритетів і план досягнення поставленої мети.

Ґрунтуючись на вченні про стратегічне управління, описане у працях провідних науковців, таких як І. Ансофф, А.Н. Алімов, Н.П. Гончарова, М.Г. Дражан, Д.Н. Черваньов, З.Є. Шершньова, С.В. Оборська [1, 9, 10], запропоновано модель стратегічного планування організації управління екологічною складовою сільськогосподарського природокористування (рис. 2). Стратегічними цілями досягнення поставленої мети є: збереження довкілля в процесі сільськогосподарського виробництва, встановлення та дотримання допустимих рівнів екологічного навантаження агропромисловості на природні ресурси; відтворення природних властивостей природних об'єктів; екологізація сільськогосподарського виробництва тощо.

Для досягнення поставлених цілей необхідно вирішити ряд завдань: удосконалити нормативно-правове забезпечення регулювання функцій суб'єктів управління щодо користування природними ресурсами; установити різнорівневе управління розв'язання завдань раціоналізації агропромисловості (державне, галузеве, регіональне, підприємство і т.д.), функціональні межі в галузі управління між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; удосконалити та науково обґрунтувати системи обліку природних ресурсів, ведення земельного та водного кадастру; реформувати систему плати за використання природних ресурсів на основі рентного підходу та економічної оцінки земельних і водних ресурсів; удосконалити систему нормування у галузі використання

та забруднення природних ресурсів, а також міри відповідальності й покарання за порушення екологічно безпечних стандартів; удосконалити систему моніторингу, екологічної експертизи, екологічного аудиту; забезпечити раціоналізацію та екологізацію агровиробництва шляхом посилення ролі економічного стимулювання; розвиток територіального управління впливу виробничої діяльності; довести до логічного завершення реформування системи водоуправління і земельних відносин тощо.

Рис. 2. Модель стратегічного планування організації управління екологічною складовою сільськогосподарського природокористування

Важливим моментом є те, що стратегія управління сільськогосподарським природокористуванням має бути частиною стратегії сталого розвитку України.

Основні принципи сталого природокористування добре висвітлені у працях С.І. Дорогунцова, К.Ф. Каценко, М.А. Хвесика [3, с. 32–35]:

1. Принцип “нульового рівня” споживання природних ресурсів, який використовується в багатьох економічно розвинених країнах для регулювання споживання первинних переробних ресурсів у державному масштабі.

2. Принцип відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалу регіону.

3. Принцип збереження просторової цілісності природних систем у процесі їх господарського використання.

4. Принцип збереження природозумовленого кругообігу речовин у процесі антропогенної діяльності.

5. Принцип погодження виробничого і природного ритмів.

6. Принцип пріоритетності екологічної оптимальності на довгострокову перспективу щодо економічної ефективності поточного природокористування.

Система екологічного управління сільськогосподарським природокористуванням має ґрунтуватися на таких принципах: комплексний міжсередовищний (екосистемний) підхід, що полягає у вирішенні проблем кожного природного середовища; басейновий принцип управління; регламентований розподіл екологічної відповідальності між державою, суспільством і бізнесом, законодавчо задокументований; регламентація (стандартизація) функцій екологічного управління і планування політики; системність, комплексність стратегічних екологічних оцінок; постійне оновлення та адаптація управлінського стилю до ситуаційних змін методом “навчання у процесі виконання”; постійне зміцнення довіри між суб'єктами екологічного управління; прозорість і універсальність інструментів екологічної політики на всіх ієрархічних рівнях управління; узгодженість інтересів завдяки укладанню добровільних екологічних угод, як засіб подолання традиційних управлінських підходів, стимулювання екологічних інновацій; збалансованість адміністративно-контрольних та ринкових інструментів екологічного регулювання і стимулювання; передання повноважень охорони навколишнього природного середовища на регіональний і місцевий рівень.

Сукупне застосування принципів сталого розвитку підвищить ефективність ухвалення управлінських рішень.

Індикатори сталого розвитку існують для оцінки системи управління сільськогосподарським природокористуванням. Індикатори сталого розвитку це показники, які використовуються для оцінки стану здоров'я та рівня життя людей, стану довкілля на окремій території, це кількісна оцінка впливу людської діяльності на стан довкілля і на стан здоров'я людей тощо.

Підліснюк В., І. Рудик, В. Кириленко та інші автори класифікують індикатори сталого розвитку за їх характером на такі групи: економічні; соціальні; інституційні; екологічні [8].

До екологічних показників, за якими доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, на думку Д.С. Добряка, А.Г. Тихонова, Н.В. Гребенюка [2], належать такі: родючість, еродованість, засоленість, розораність ґрунтів, надходження забруднюючих речовин у земельні ресурси, в атмосферу та поверхневі водойми, площа порушених земель, відповідність ґрунтів гігієнічним нормативам, обсяг водовідведення без очищення, площі лісового фонду та заповідних територій, капітальні вкладення у заходи на охорону довкілля та раціональне використання природних ресурсів, аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації, радіаційні аварії.

Державне управління користується загальноновизначеними показниками для оцінки водних ресурсів та встановлення тарифів за водокористування. Наприклад, забір та використання води; безповоротне водоспоживання; об'єми скинутих стічних вод неочищених, недостатньо очищених чи нормативно чистих; використано води на госпитні, виробничі потреби, на зрошення; об'єми сільгоспводопостачання і т.д. Ось чому необхідним є наяв-

ність таких показників, які б відображували не лише статистичні дані сучасного стану, а й негативний вплив нераціонального використання і забруднення водних джерел, а також прогнозували стан майбутніх змін.

Ми вважаємо, що до основних соціальних, екологічних та економічних індикаторів сталого розвитку сільськогосподарського природокористування варто віднести такі [7]: населення досліджуваної території, кількість та частка сільського населення; динаміка зміни загальної посівної площі та площі під органічне землеробство; споживання води на потреби сільського господарства, використання води на одиницю посівної площі та водомісткість валового регіонального продукту; відповідність вододжерел нормам якості; показник вартості валового регіонального продукту (ВРП) сільськогосподарського виробництва; виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу; внесення мінеральних і органічних добрив, середні показники удобрених площ; фінансові витрати на охорону, раціональне використання та відновлення ґрунтових і водних ресурсів (капітальні інвестиції, поточні витрати); сума зборів за забруднення природних об'єктів, співвідношення суми зборів за забруднення земельних та водних об'єктів до вартості ВРП сільськогосподарського виробництва; співвідношення суми зборів за забруднення земельних і водних ресурсів до фінансових витрат на їх охорону, раціональне використання та відновлення тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Діяльність Національної ради зі сталого розвитку України має стати рушійним елементом у впровадженні принципів сталого розвитку природокористування, наближенні до відповідних екологічних стандартів, формуванні концептуальних основ та підготовці національної стратегії сталого розвитку.

Алгоритм впровадження принципів сталого розвитку в управління сільськогосподарським природокористуванням повинен, насамперед, включати основні етапи:

- необхідно обрати основні напрями та пріоритети сталого земле- та водокористування, враховуючи національні особливості й провівши низку моніторингових досліджень і прогнозування стану використання земельних та водних ресурсів сільськогосподарською галуззю;

- розроблення індикаторів стану, впливу та реагування щодо використання земельних і водних ресурсів:

- розроблення плану ведення сільського господарства на засадах сталого розвитку, беручи до уваги особливості кожного регіону.

Список літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. – К. : Урожай, 2004. – 136 с.
3. Екологія : підруч. / [С.І. Дорогунцов, К.Ф. Каценко, М.А. Хвесик та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 371 с.
4. Заєць І.О. Про інституційне забезпечення сталого розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/...2/.../ve2_zayets.pdf

5. Підліснюк В.В. Інституційне забезпечення сталого розвитку в зарубіжних країнах / В.В. Підліснюк, Л.М. Сокол, В.А. Мачковська // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 2 (37). – С. 8–14.

6. Постанова Кабінету Міністрів України “Про утворення Національної ради зі сталого розвитку України” від 16 вересня 2009 року №997. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

7. Сокол Л. Оцінка системи управління екологічною складовою сільськогосподарського природокористування на основі індикаторів сталого розвитку / Вісник НУБіП України. – 2011. – Вип. 168, ч. 3. – С. 126–132.

8. Сталый розвиток суспільства: роль освіти : путівник / [В. Підліснюк, І. Рудик, В. Кириленко та ін.]; за ред. В. Підліснюк. – К. : Ковальчук, 2005. – 88 с.

9. Управление инновационным циклом / [Алимов А.Н., Гончарова Н.П., Дражан М.Г., Черванёв Д.Н.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 220 с.

10. Шершньова З.Є. Стратегічне управління : навч. посіб. / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – К. : КНЕУ, 1999. – 384 с.

Рассмотрен алгоритм внедрения принципов устойчивого развития в управление экологической составляющей сельскохозяйственного природопользования.

Устойчивое развитие, управление природопользованием, концепция и стратегия устойчивого развития, приоритеты и индикаторы устойчивого развития.

The introduction algorithm of sustainable development principles in ecological management of using of natural resources in agriculture is considered.

Sustainable development, ecological management of using of natural resources, conception and strategy of sustainable development, priorities and indicators of sustainable development.